

INFLUENCE OF MORAL ANXIOUSNESS ON THE FORMS OF AGGRESSION IN THE PERIOD OF PUBERTY

Rusanka Mancheva

SWU "Neofit Rilski" Blagoevgrad, Bulgaria, r.p.mancheva@swu.bg

Abstract: The perception of moral standards of behavior is an element of the age development of the individual. The period of puberty includes their understanding and use. Achieving age is the autonomy of morality, which is experienced as a necessary condition for the social growth of the individual. Emotionally reactive and sensitive, she experiences interpersonal conflict over compliance with moral norms of behavior, their own interpretation of their content and the assessment of others. Leads to emotional tension justified as moral anxiety. The behavioral activity of the young person often involves the use of aggression to overcome it. A study conducted with adolescents aged 11 to 14 years showed that there is a statistically significant relationship between moral anxiety and forms of aggression. With the highest severity, by gender, it is in indirect aggression. All other forms: Physical aggression, aggressive irritability, aggressive mistrust, jealousy, hatred, and guilt after aggression are relevant for both girls and boys. They are not affected by age. The correlations between high moral anxiety and forms of aggression were positive with the highest values in physical ($r = 0.919$, $p < 0.005$), indirect aggression ($r = 0.90$, $p < 0.005$) and oppositional behavior ($r = 0.725$, $p < 0.005$). Moral anxiety increases when adolescents use physical force openly, openly oppose, or cause harm indirectly. For the entire study period, moral anxiety was weakly associated with the indirect, hidden manifestation of aggression ($r = 0.090$). When used, it is almost inactive. There is a negative ($r = -0.284$) correlation between indirect aggression and guilt after aggression. Adolescents prefer not to use overt aggression, maintaining their negative experiences with an aggressive focus

Keywords: morality, moral anxiety, aggression, forms of aggression, puberty

ВЛИЯНИЕ НА МОРАЛНОТО БЕЗПОКОЙСТВО ВЪРХУ ФОРМИТЕ НА АГРЕСИЯ В ПЕРИОДА НА ПУБЕРТЕТА

Русанка Манчева

ЮЗУ "Неофит Рилски" Благоевград, България, r.p.mancheva@swu.bg

Резюме: Възприемането на моралните стандарти на поведение е елемент от възрастовото развитие на личността. Периодът на пубертета включва тяхното осмисляне и използване. Достижение на възрастта е автономността на морала, който се преживява като необходимо условие за социалното израстване на личността. Емоционално реактивна и чувствителна тя преживява вътрешноличностен конфликт относно спазването на моралните норми на поведение, своята собствена интерпретация за тяхното съдържание и оценката на околните за това. Това води до емоционално напрежение, обосновано като морално безпокойство. Поведенческата активност на младия човек, често включва използване на агресия за неговото преодоляване. Проведено изследване с подрастващи на възраст от 11 до 14 години доказва, че между моралното безпокойство и формите на агресивност има статистическа значима връзка. С най висока изразеност, по пол, тя е при индиректната агресия. Всички останали форми: телесна агресия, агресивна раздразнителност, агресивно недоверие, ревност и омраза и вина след агресия са актуални, както за момичетата, така и за момчетата. Те не се повлияват от възрастовите граници. Корелационните зависимости между високото морално безпокойство и формите на агресивност са положителни с най-високи стойности при физическата ($r = 0.919$, $p < 0.005$), индиректна агресия ($r = 0.90$, $p < 0.005$) и опозиционното поведение ($r = 0.725$, $p < 0.005$). Моралното безпокойство се увеличава, когато подрастващите използват физическа сила открито, открито се противопоставят или причиняват вреда по непряк път. За целия изследван период моралното безпокойство слабо се свързва с индиректната, скрита проява на агресия ($r = 0.090$). При използването и то е почти неактивно. Между индиректната агресия и вината след агресия има отрицателна ($r = -0.284$) корелационна връзка. Подрастващите предпочитат да не използват откритата агресия, като запазват негативните си преживявания с агресивна насоченост.

Ключови думи: морал, морално безпокойство, агресия, форми на агресия, пубертетна възраст

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Още в дълбока древност мислителите свързват морала с насочеността и съдържанието на човешкото поведение. Те го определят като съществена част от разбирането за смисъла на активността на личността и универсалност (Bernard, 2002) повлияваща оценките и за себе си и останалите хора. И философи и психолози са доказали, че с възрастта постепенно се развива „чувството за морал“ като ръководство за поведение, като кодекс, съотнесен с поведението на хора от определена общност, които са в непосредствен контакт или имат сходни възрастови или социални характеристики и ценности. Може да се приеме дори, че съдържанието на моралните отношения, които детето възприема от околните, определя неговия „социален поведенчески код“ след това и затова „чувството за морал“ е гарант за социалната приспособимост и сензитивност на всеки човек. Преживяването на моралността съпътства както активността, така и пасивността в индивидуалното поведение и затова има висок смислов оттенък в съзнанието на личността.

Усвояването на моралните стандарти е когнитивен процес и всеки възрастов период има свои измерения в това, а когнитивното развитие е неизбежната предпоставка за развитието на отношение към тези стандарти. Всяка човешка постъпка е обогатена от формираното чувство за морално отношение към другите хора, животните и природата, като цяло, като значими и ценни или ненужни или излишни. Свой морал има дори и определяният като „неморален човек“. Може би това е една от предпоставките всеки човек да е силно чувствителен в оценките си за околните именно от гледна точка на моралността в тяхното поведение.

Факторите за формиране на моралното съзнание са многоаспектни. Несъмнено е, че изградените в ранното детство взаимоотношения с родителите в голяма степен допринасят за моралното развитие на децата, които интернализират моралността под формата на морални критерии и оценки, които са динамични във времето, тъй като се поставят на проверка или се оценяват като „остарели“. Всяка възраст дава собствена интерпретация на това какво е добро или справедливо, честно и нечестно.

Важен аспект на възрастовите измерения, на моралното развитие, е зависимостта им от възможността на личността адекватно да осмисли предлаганите моралните стандарти в поведението, което е гарант за вземането на решение една постъпка да се класифицира като правилна или не. Освен това именно моралността определя ефектите, от това, в настоящето и в бъдещето. Детските морални оценки приоритетно се фокусират върху два аспекта на моралното мислене – зачитане на правилата и концепциите за справедливост. (Маринова, 1998) Те са с егоцентрична перспектива и изграждат концепцията за реципрочност или взаимно отдаване и приемане в аспектите на човешките отношения (Butler-Bowdon, 2007) Хетерономният морал (във възрастта 5-10 години) носи силен респект към спазването на моралните правила и постепенното възприемане на значимостта им за индивидуалното съзнание чрез оценките и отношенията на околните (Пиаже, 2004) Това е една от причините нарушението на моралните правила да стимулира негативна оценка и агресивната реакция да се прояви като форма за тяхното изразяване още в ранните години. Човек от детството си запазва чувствителността към възприемането на доброто и лошото, справедливото и несправедливото. Детето помни и търси моралността като начин за приобщаване към света на възрастните.

Формата на автономния морал, развиващ се през периода на пубертета, презентира един нов тип връзка между потребностите и социалните желания на личността и нарушенията на социалните морални стандарти. Натрупаните преживявания (позитивни или негативни) са изградили личностни когнитивни стандарти за оценки, като следствие от формирането на независим, но личностно значим, индивидуален морал. Той повлиява насочеността и формите на поведение на младия човек, а нарушението на социалните правила често става незабелязано от него, защото личният морал е по-значим от социалния. Оценяването на поведението като морално неприемливо е обект приоритетно на обществената оценка. (Манчева, 2017) Това не отменя възможността младия човек да преживява собствените си неморални постъпки. Автономният морал променя съдържанието на реакциите в поведението, но не отхвърля негативната оценка за тях. Подрастващият също е саморефлексивен. Чувствителността към „неморалността“ се изразява различно и агресивността може да се приеме като една от реакциите за защита на „собствения морал“. Самата агресия се свързва с развитието на емоции и познания в моралната област (Malti, Colasante, & Jambon, 2018), което е предпоставка за наличие на пресечна точка между моралното функциониране на младата личност и агресията в поведението. Автономният морален стандарт може да стимулира агресивна активност, но може да се превърне и в стопиращ фактор за нейната изява.

2. ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

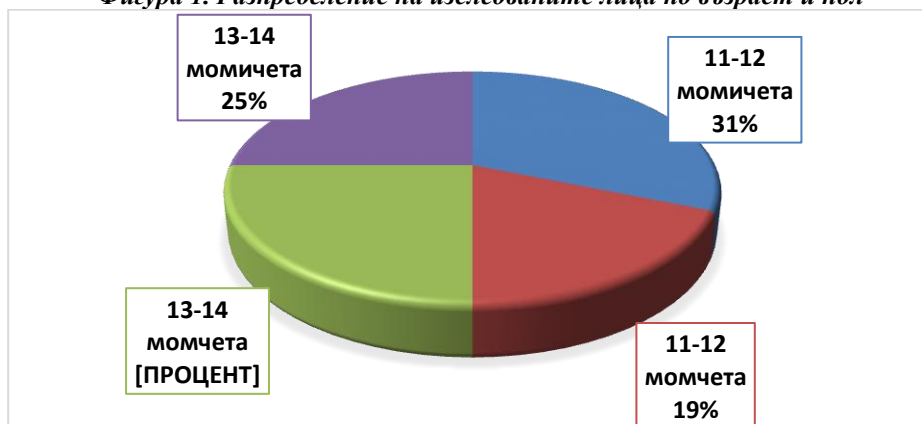
Периодът на пубертетната възраст поставя личността пред редица предизвикателства, породени от силната и познавателна потребност да научи повече за себе си и околните, най-вече като общува с тях. Синхронизирайки социалните си търсения с емоционалното си развитие, тя по-често се води от

преживяванията си, отколкото от рационалното осмисляне на ситуацията и участващите в нея. Това се обуславя от няколко фактора. От една страна психофизиологичните особености на възрастта стимулират динамичността в проявите на емоционалните процеси, които често са колебливи. От друга страна стандартите на поведение, зададени като гарант за позитивно общуване, са предиктори за необходимостта от налагане на самоконтрол над емоционалните реакции. От трета страна автономният морал стимулира стремеж за демонстриране на честност, принципност, справедливост и приятелска съпричастност, като морални ценности, значими за възрастта. Всичко това изостря емоционалния спектър и чувствата на младия човек и води до развитието на вътрешноличностен конфликт с морална насоченост, като в процеса на разрешението му подрастващият става лесно раним и свръхчувствителен. Моралното безпокойство е естествената реакция, обхващаща неувереността му да предприеме една или друга стъпка в тази посока. Предполагаме, че агресивната активност е една от формите за нейното преодоляване. В този смисъл си поставихме за цел да установим има ли връзка между преживяването на безпокойство с морално съдържание и формите на използвана агресия в периода на пубертета или доколко агресивната изразеност, в поведението на подрастващия, се повлиява от степента на морално безпокойство, което преживява младия човек.

3. ИЗСЛЕДВАНИ ЛИЦА

В проведеното изследване участват 179 подрастващи на възраст от 11 до 14 години, разпределени по пол и възраст. Тези данни са включени в изследването като променливи, а разпределението е представено на Фигура 1. Всички изследвани лица живеят в град Благоевград и са ученици в местни училища.

Фигура 1. Разпределение на изследваните лица по възраст и пол

4. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

За постигане на поставената цел се използват два психологични въпросника, познати и адаптирани за български условия: Въпросник за агресивността на Бъс-Дюрки (Buss-Durkey Aggression Questionnaire) и Тест за моралното безпокойство на Лоурънс Гуд и Кетрин Гуд (Lawrence Good and Catherine Good's moral anxiety test). Първият въпросник измерва основните аспекти на агресивното поведение чрез неговите форми: физическа агресия, вербална агресия, индиректна агресия, опозиционно поведение, агресивна раздразнителност, агресивно недоверие, ревност и омраза и вина след омраза. Включена е и скала за установяване достоверността на отговорите, определена като скала лъжа или социална желателност. Тестът за морално безпокойство включва диагностика на три нива на негова изразеност в изследваните лица: ниско, средно и високо. Те определят степента на преживяване, на ситуации, от гледна точка на моралните ограничения.

5. РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Агресивността в поведението, в периода на пубертета, е доста изследвана, от нас, проблематика. (Манчева 2018, 2019, Mancheva, Nikolova, Kasiova, 2019) Във всички изследвания се споделят идеи и на други български автори като Пламен Калчев, Румен Стаматов, Огнян Димов, Георги Попов, Йоланда Зографова и др. Затвърждава се мнението, че тя е възрастова характеристика, отнасяща се за българските подрастващи. Сходни са резултатите и на изследователи от други страни. Проведеното изследване допълва тези данни. За изследвания възрастов период (от четири години) всички резултати за агресивността, като поведенчески

конструкт, превишават средното ниво. (Таблица 1) Високи са и стойностите за търсене на социална оценка (от високите нива на отговорите по скалата за социална желателност). Както момичетата, така и момчетата, от цялата извадка демонстрират желание да се харесат на околните, да се представят такива, каквито те биха ги приели, факт повлияващ искреността им. Проведени по-ранни изследвания, за същата възраст) дават превес на телесната и вербална агресия при момичетата (Манчева, 2019) Това изследване показва друга тенденция - с възрастта агресивните прояви да променят своята интензивност и форми на изразяване.. С годините намалява телесната агресия, като силно се увеличават преживяванията, наситени с агресивни нагласи (агресивната раздразнителност с $F = 6,48 : 6,94$ и $p < 0,005$; агресивното недоверие с $F = 7,13 : 6,74$ и $p > 0,005$; вина след агресия с $F = 6,00 : 6,28$ и $p = 0,005$) Това се отнася и за момчетата и за момчетата. Момчетата стават по-открити във вербалните си изказвания и психично възбудими, напрегнати, съмняват се в искреността на околните (от повишението на агресивното недоверие) и засилват преживяването на омразата като осъзнато чувство. Статистическа значимост по пол има единствено при резултатите за индиректна агресия и опозиционно поведение (при $p < 0,005$). Агресията при момчетата е с най-висока стойност, независимо че може да не е насочена пряко към някого, но се преживява впоследствие. За целия изследван период вината, след използвана агресия, съпътства преживяванията на подрастващите. Значимостта и по пол е в полза на момчетата ($F = 6,28$)

Таблица 1. Резултати за агресивността по пол и възраст

пол	възраст	ТА	ВА	ИА	ОП	АР	АН	РО	ВСА	Л
момичета	(11 –12)	7,68	8	1,28	1,72	5,88	6,76	2,72	5,52	5,96
момичета	(13-14)	5,4	8,85	2,15	1,65	7,25	7,6	4,15	6,6	9,35
общо		6,66	8,37	1,00	1,68	6,48	7,13	3,35	6,00	7,46
момчета	(11-12)	9,67	9,87	2,53	2,06	5,06	5,73	3,6	5,67	7,2
момчета	(13-14)	7,6	11,25	4,3	1,5	8,35	7,5	4,4	6,75	10,75
общо		8,48	10,65	3,54	1,74	6,94	6,74	4,05	6,28	9,22
χ^2 (р по пол)		0,072	0,061	0,000	0,537	0,163	0,429	0,036	0,774	0,000
χ^2 (р по възраст)		0,000	0,036	0,103	0,137	0,001	0,010	0,008	0,005	0,000

Половото изражение на резултатите е показател за значимостта на възрастта като фактор за намаляване на откритите прояви на агресия при изследваните лица. С възрастта се увеличава индиректната агресия (повече при момчетата), агресивното недоверие расте по пол, но с ниска статистическа значимост (при $p > 0,005$), за разлика от значимостта по възраст ($p = 0,010$). С възрастта расте преживяването на вина, след използвана агресия (със статистическа значимост при $p = 0,005$), което е доказателство, че младият човек осъзнава възможността да не се използва агресия в определени ситуации. Преживяването на вина е индикаторът, показващ възникваща потребност от търсене на друга форма на активност, от саморегулация на собственото поведение. Това е резултат от възрастовата възможност да се реализира когнитивна обработка на информация, която съдържа в себе си въпроси, свързани с морала (Fiedler, Glöckner, 2015, 139) Насочването на вниманието върху тях кодира и интерпретира характеристиките на ситуацията и участниците в нея. Степента на преживяване на моралното безпокойство е представена в Таблица 2.

Таблица 2. Стойности на нивата на моралното безпокойство (за цялата извадка) по пол и възраст

Възраст	Пол	Ниво на морално безпокойство		
		ниско	средно	високо
11 - 12 години	момичета	6,0	14,5	24,5
11 - 12 години	момчета	5,16	15	27
13 - 14 години	момичета	5,67	15,6	25,66
13 - 14 години	момчета	5,75	14,57	26,11

Моралното безпокойство като тип психично състояние на тревожност е свързано с напрегнатост, лесна възбудимост и очакване на нещо неопределено, породено от наличието на мисли, свързани с морални

понятия и категории. Ефектът от него е формирането на морално съждение, което като когнитивен конструкт се отличава от другите форми на разсъждение по това, че се ръководи от предварително усвоени морални правила и морални схеми, които имат приложим характер за поведението (Arsenio, Lemerise, 2004) Личността е тази, която може да избере тяхното използване. Постъпвайки по един или други начин, тя съотнася своята активност с моралните оценки на околните и усвоените такива от самата себе си. Когато постъпката се покрива с моралните стандарти, самото поведение се определя като морално и обратно.

Моралното безпокойство, независимо, че се свързва с преживяванията на индивидуално ниво, по своята същност има социален характер. Тревожността с морално съдържание се поражда от страха от критика и самокритика или от очаквана негативна социална оценка от околните. Като саморефлексивен елемент на личността, самокритичността с морална насоченост, се доближава до критериите за социално приемане. Самата оценка е необходима за избора на поведение. В изследвания възрастов период тази личностна ориентация се проявява във всички форми на агресивното поведение.

Както момчетата, така и момчетата, независимо от възрастта, демонстрират висока степен на морално безпокойство. В тази си изразеност тревожността с морално съдържание, положително повлиява всички форми на агресия. Корелационната зависимост (Pearson Correlation) е с най –висока изразеност при телесната агресия ($r=0,919$). Моралното безпокойство силно се повишава при използването, от подрастващите, на физическа сила или нападателно поведение. Те осъзнават, че това води до нарушаване на предписанията на родителите и разрушава позитивните взаимоотношения с околните (знаят, че не трябва да се бият или да причиняват физическа болка на друг човек). Досегът с моралните категории изпълнява ролята на саморегулационен механизъм, който контролира връзката поведение-оценка.

Тревожността с морална насоченост се усилва и при реализиране на опозиционно поведение ($r = 0,725$), агресивна раздразнителност ($r = 0,705$) и агресивно недоверие ($r = 0,540$). Младата личност не само реагира емоционално на случващото се, но и преживява оценяването му като неморално. Автономният морал стимулира този процес. Високата стойност на социалната желателност на отговорите за агресивната активност е в положителна корелационна връзка с агресивната раздразнителност ($r = 0,393$), агресивното недоверие ($r = 0,269$) и в отрицателна, макар и статистически незначима, с опозиционното поведение ($r = -0,033$) Изследваните лица, независимо от пола си са мнителни и негативните им чувства са предиктори за проявената агресивна активност, за която впоследствие съжаляват. Това не се отнася за опозиционното поведение,

За целия изследван период моралното безпокойство слабо се свързва с индиректната, скрита проява на агресия ($r = 0,090$) При използването и, то е почти неактивно. Търсенето на индиректни форми за изразяване на личностно неудовлетворение с агресивна насоченост е възрастова особеност на връзката агресия – морално безпокойство. Между индиректната агресия и вината след агресия има отрицателна ($r = -0,284$), макар и с не висока статистическа значимост корелационна връзка. Подрастващите предпочитат да не използват открита агресия, като запазват негативните си преживявания с агресивна насоченост.

6. ДИСКУСИЯ

Периодът на пубертетната възраст е изпълнен не само с физиологични, но и с психични и социални промени в развитието на личността. Общуването с околните носи различни по съдържание преживявания и поведението съответства на тях. Как подрастващият избира съответстващото поведение е въпрос, който пряко се отнася до връзката личност- морал – ефективност. Елемент от тази връзка е зависимостта между агресивността в поведението и моралното безпокойство при неговото използване. В периода на пубертета личността прилага усвоените от детството морални стандарти на социална активност, преработени през погледа на автономния морал. Но връзката между вземането на решение с морално съдържание и самото поведение е сложна. Моралните теории в психологията на развитието на Жан Пиаже и Л.Колберг и техните последователи са съсредоточени върху формирането на моралните разсъждения, като когнитивен процес, ръководещ вземането на морални решения. Те, обаче, не могат да обяснят как влияят върху моралното вземане на решение различните ситуативни фактори, свързани с негативните преживявания на детето и подрастващия. Наличието на морални съждения не са гарант за морална насоченост на поведението. Доказателство за това е точно агресивното поведение. За изследвания възрастов период неговите форми са значими за активността на младия човек. Доказването на връзката между тях и преживяванията с морална насоченост са само доказателство, че моралните разсъждения могат да имат значима в това число и контролна функция при проявите на агресивност. Високото ниво на моралното безпокойство също е възрастова особеност и като такава може да е предиктор за агресивността при неуверената млада личност, която формира автономното съдържание на моралните си разсъждения. Когато те придобият устойчивост и не се променят във времето, вземането на решение за неагресивно поведение ще направи и личността по-

уверена. Вероятността това да се случи в настоящия възрастови периоди е малка. Подрастващият преживява всички оценки със социално съдържание не само спрямо себе си, но и спрямо околните, както и техните спрямо него. Моралната страна на преживяванията предиктира агресивността в поведението и отношенията.

7. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки, че подрастващите не мислят като деца, те се нуждаят от време, за да могат да осмислят и анализират моралните критерий за поведенческа активност и оценката на околните за нея. Фактът, че високото морално безпокойство съпътства животът им е индикация за значимостта на моралната оценка в него. Проведеното изследване доказва, че между формите на агресия и преживяването на моралната оценка, за тях, има корелационна връзка. Тя е най-силна при използването на телесна агресия, като съпътстващи са гамата от преживявания, отнасящи се до агресивната готовност за поведение. Индиректната агресия, не включваща пряко общуване, се предпочита, като моралната тревожност при използването и е ниска, а вината след агресия е отрицателна. Тя носи по-малък социално оценъчен стрес, тъй като тъй като не е явна и моралната оценката за нея е персонална.

ПРЕПАТКИ

- Манчева, Р. (2017). Диагностика на личността с девиантно поведение, УИ на ЮЗУ “Неофит Рилски“ Благоевград
- Манчева, Р. (2018). Взаимосвязь между агрессией и самооценкой межличностных отношений подростков ,В *Сб. Актуальные проблемы педагогики и психологии*, Москва, МГИК, стр.22-29
- Манчева, Р. (2019). Стил на междуличностни отношения и агресивност при юноши. В: *Психологични изследвания*, БАН, ИИНЧ, т.22.кн.1,стр.231-241, изд-во „проф .М. Дринов“
- Маринова, Е. (1998). Жан Пиаже. Двата морала. В света на моралното съждение на детето, София, М-8-М
- Пиаже, Ж. (2004). Психология интелекта, СПб, Питер
- Arsenio, U.F., & Lemerise, E. A. (2004). Aggression and Moral Development: Integrating Social Information Processing Models and Moral Domains, In: *Child Development*, Vol. 75, № 4, pp. 987-1002 ,Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/3696521>
- Bernard, G. (2002). The Definition of Morality, Stanford Encyclopedia of Philosophy, New York: Oxford University Press
- Butler-Bowdon, T. (2007). 50 Psychology classics: Who we are, how we think, what we do: Insight and inspiration from 50 key books, Nicholas Brealey Publishing.
- Fiedler, S., & Glöckner, A. (2015). Attention and moral behavior, In: *Current Opinion in Psychology*, vol.6, pp139-144, Elsevier, Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/282949602>
- Malti, T., Colasante, T., & Jambon, M. (2018). Aggression and morality in childhood and adolescence. In *T. Malti & K. H. Rubin (Eds.), Handbook of child and adolescent aggression*,pp 212–229. The Guilford Press, Retrieved from: <https://psycnet.apa.org/record/2018-40417-011>
- Mancheva, R., Nikolova, S., & Kasiora, V. (2019). Differences in Aggression according to the level of global Self – esteem, In: *e-Journal VFU, Psychology and Social Activities*; Issue 12, pp1-16